

Психологічні особливості формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей

Scherban T.D. Psychological features of formation of teenagers' vitality from single-parent families / T.D. Scherban, A.V. Ternovai // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 586–600.

Т.Д. Щербан, А.В. Терновой. Психологічні особливості формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей. У статті розглянуто проблему формування життєстійкості підлітків. Узагальнено та систематизовано результати досліджень, які вивчали вплив батьків на формування життєстійкості у підлітків. Проаналізовано та виокремлено поняття: «життєстійкість», «життєздатність», розкрито їх взаємозв'язок. Зазначено, що сім'я є важливим чинником формування життєстійкості у підлітків. Показано, що підлітки, які виховуються в неповних сім'ях є менш пристосованими до життя, вони виявляються менш зрілі та цілеспрямовані, менш ініціативні та врівноважені, у них важче розвивається здатність співчувати, керувати своєю поведінкою, а в майбутньому їм набагато важче виконувати батьківські обов'язки. Встановлено, що показник «Життєстійкість» та «Контроль» у підлітків з повних сімей вищий, ніж у підлітків з неповних; «Емоційна обізнаність» більш виражена у підлітків з неповних сімей, ніж у підлітків з повних. Виявлено, що підліткам як з повних, так і з неповних сімей притаманно, середній рівень вияву показників за шкалою «Тривожності» з тенденцією до високого та домінування шкали «Інтернальність». Щодо механізмів захисту, то для підлітків з неповних сімей найбільш вираженими є шкали: «Проекція»; «Інтелектуалізація»; «Заперечення», а для підлітків з повних сімей – «Заперечення»; «Проекція». При проведенні дослідження не було виявлено суттєвих відмінностей життєстійкості підлітків з повних чи неповних сімей, що може бути спричинено тим, що діти з неповних сімей спілкуються та підтримують стосунки з обома батьками, а також, і тим, що підлітки найбільш активно змушені пристосовуватися до мінливих соціальних умов, незважаючи на те, в яких сім'ях вони виховуються.

T.D. Scherban – the scientific contribution of the co-author is 50%,

A.V. Ternovai – the scientific contribution of the co-author is 50%.

Ключові слова: життєстійкість, життєздатність, компоненти життєстійкості, залученість, контроль, прийняття ризику, підлітковий вік, неповна сім'я.

Т.Д. Щербан, А.В. Терновой. Психологические особенности формирования жизнестойкости у подростков из неполных семей. В статье рассмотрена проблема формирования жизнестойкости подростков. Обобщены и систематизированы результаты исследований, которые изучали влияние родителей на формирование жизнестойкости у подростков. Проанализированы и выделены понятия: «жизнестойкость», «жизнеспособность», раскрыта их взаимосвязь. Отмечено, что семья является важным фактором формирования жизнестойкости у подростков. Подростки, которые воспитываются в неполных семьях, менее приспособлены к жизни, они оказываются менее зрелые и целенаправленные, менее инициативны и уравновешены, в них труднее развивается способность сочувствовать, управлять своим поведением, а в будущем им гораздо труднее выполнять родительские обязанности. Установлено, что показатель «Жизнестойкость» и «Контроль» у подростков из полных семей выше, чем у подростков из неполных; «Эмоциональная осведомлённость» более выражена у подростков из неполных семей, чем у подростков из полных. Выявлено, что подросткам как из полных, так и из неполных семей характерны: средний уровень проявления показателей по шкале «Тревожности» с тенденцией к высокому, доминирование шкалы «Интернальность». Относительно механизмов защиты, для подростков из неполных семей наиболее выраженными являются шкалы: «Проекция»; «Интеллектуализация»; «Отрицание», тогда как для подростков из полных семей – «Возражения»; «Проекция». При проведении исследования не было выявлено существенных различий жизнестойкости подростков из полных или неполных семей. Отсутствие существенных различий может быть вызвана тем, что дети из неполных семей общаются и поддерживают отношения с обоими родителями, а также и тем, что подростки наиболее активно вынуждены приспосабливаться к меняющимся социальным условиям, несмотря на то в каких семьях они воспитываются.

Ключевые слова: жизнестойкость, жизнеспособность, компоненты жизнестойкости, вовлечённость, контроль, принятие риска, подростковый возраст, неполная семья.

Постановка проблеми. Психологічні проблеми розладу сімейних відносин є гострою проблемою сучасного суспільства. Змінилося як ставлення до родини, так і характер подружніх відносин. Зросла кількість розлучень і, відповідно, число дітей, що виховуються в неповних сім'ях. Таким чином, науковий інтерес до вивчення психологічних проблем неповних сімей підкріплюється стрімкою тенденцією їх зростання у структурі сучасного суспільства. Так, багато авторів (В.А. Белова, І.І. Гур-

това, А.С. Макаренко та ін.) схильні до думки, що внутрішньо-сімейні функції у неповній сім'ї розподіляються з порушенням. Тому, такі сім'ї не тільки не можуть бути психологічно благополучними для розвитку дітей, але і сприяють деформації дитячої особистості і формуванню нездатності до соціальної адаптації взагалі та подоланню складних життєвих ситуацій, зокрема.

Соціальні процеси сьогодення вимагають наявності в особистості таких якостей, які необхідні для додання серйозних життєвих випробувань. Саме, це свідчить про важливість такого особистісного утворення, як життєздатність, життєстійкість. Сьогодні суспільству потрібні фахівці, які були не тільки професіоналами, але і психологічно стійкими до складних соціальних умов праці [7, с.30]. Особлива увага багатьох вчених (К.О. Абульханова-Славська, А. Адлер, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, Л. Бинсвангер, Б.С. Братусь, М.П. Гур'янова, В.В. Знаков, С. Кобза, О.Ю. Коржова, А.І. Лактіонова, С. Мадді, О.В. Махнач, О.О. Рильська, С.Л. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) спрямована на вивчення внутрішніх потенціалів людини, які допомагають їй протистояти важким умовам, зберігаючи свою особистісну сутність, цілісність та ідентичність. На думку психологів, такою здатністю може бути життєздатність, життєстійкість. Поняття життєстійкість розглядається з двох боків: як сукупність компонентів, що допомагають особистості будувати повноцінне життя у складних умовах – життєстійкість; як функціональна здатність адаптувати, захищати та зберігати стабільність особистісної системи. Отже, життєстійкість – індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами в контексті соціальних норм і умов середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування життєстійкості досліджувалася прихильниками різних напрямків та наукових шкіл. Соціальний розвиток особистості, процес і механізми впливу навколишнього середовища на становлення особистості знаходилися в центрі наукових пошуків Г.М. Андрєєвої, М.І. Бобнева, В.Г. Бочарової, Л.С. Виготського, І.М. Дашук, Є.А. Жадан, Л.В. Лисенка, Л.І. Столярчук та ін. Відповідно до теорії сімейного виховання, дана проблема розглядалася у працях Т.М. Афанасьєвої, М.І. Буянова, В.А. Слассеніна, В.А. Сисенко та ін. Питання батьківства викладені у дослідженнях В.В. Бойко, С.М. Бурової, Б.І. Кочубей, Ф.С. Махова і ін. Безпосередню увагу приділено неповній сім'ї в працях В.А.Белової, В. Булгакова, С.І. Голоду, І.І. Гуртової, Л.В. Лисенко, А.С. Макаренка, Л.Т. Машкової, Н.Я. Соловйова, В.А. Су-

хомлинського, Л.П. Тархова, В.А. Титова та ін. Істотне значення при вивченні даної проблеми мають роботи зарубіжних авторів: американських психологів А.Х. Маслоу і К.Р. Роджерса відповідно до теорії самоактуалізації особистості; представників сімейної терапії М. Боуена, В. Сатир, К. Вітакера, С. Мінухіна; соціологів і педагогів Р. Кембелла, К. Паркінсона, Д. Фонтана, Д.Л. Шаллер, які сформували практичні рекомендації щодо виховання дітей, поліпшення сімейного клімату, взаємовідносин батьків і дітей, подолання кризи підліткового віку як в умовах повної, так і неповної сім'ї. У підсумку проведеного теоретичного аналізу, можна ствердити про недостатній рівень розробки досліджень щодо виокремлення психологічних факторів формування життєстійкості підлітків загалом і підлітків з неповних сімей, зокрема.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: концептуальне положення про стилі життя (А. Адлер, М. Вебер, Г. Олпорт), концепція індивідуального стилю діяльності (Є. Клімов), результати досліджень стильової сфери (Н. Пов'якель, Ю. Швалб), психологічні підходи до аналізу життєвого шляху особистості (Б. Ананьев, К. Альбуханова-Славська), положення про розвиток і формування особистості у підлітковому віці (Г. Костюк, Л. Виготський, Л. Божович), положення про спрямованість особистості (Л. Божович, В. Семіченко).

Мета дослідження. Сучасний стан розвитку психологічної науки характеризується поширенням інтересу дослідників до формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей. Ця ситуація, з одного боку, може пояснюватися загальною необхідністю вирішення реальних практичних проблем самопрояву особистості, форм її взаємодії з соціальним середовищем, а з другого – розвитком самої психології, наявністю теоретико-методологічної бази, і звідси її можливостями для плідного вивчення життєстійкості особистості.

Незважаючи на ретельну розробленість загальних проблем процесу соціалізації в цілому і проблем сучасної родини, зокрема, питання формування життєстійкості підлітків з неповної родини, з її специфічними проблемами життєдіяльності та особливостями внутрішньосімейної взаємодії, залишаються маловивченими. Така ситуація і визначила проблему дослідження. Об'єктом дослідження даної роботи є процес формування життєстійкості підлітків. Предметом дослідження є психологічні особливості формування життєстійкості підлітків з неповних сімей. Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, емпірич-

но дослідити психологічні фактори, які сприяють формуванню життєстійкості у підлітків з неповних сімей.

Використовувалися наступні методи дослідження (теоретичні): аналіз, порівняння, узагальнення наукової психологічної літератури, класифікація, систематизація. На етапі емпіричного дослідження застосовано комплекс психодіагностичних методик: тест життєстійкості С.Мадді (адаптація Д.О. Леонтьєва, О.І. Рассказової); методика діагностики «емоційного інтелекту» Н.Холла; методика дослідження рівня тривожності Дж. Тейлора (адаптація Т.А. Немчинова); методика «Шкали внутрішнього та зовнішнього контролю» Дж. Роттера; тест-опитувальник механізмів психологічного захисту «Індекс життєвого стилю» (Р.Плутчик, Г.Келлерман, Х.Р. Конте, адаптація Е.С. Романова, Л.Р. Гребеннікова).

Виклад основного матеріалу. Науковці звертають увагу на те, що сучасна особистість повинна орієнтуватися у соціальному просторі, виявляти внутрішню гнучкість, різноманітність інтересів, прагнути до самовдосконалення, усвідомлювати теперішнє як особливо значимий часовий вимір людського буття. Тому, в руслі копінг-досліджень, зусилля вчених спрямовані на вивчення специфічної здатності людини, що допомагає успішно адаптуватися у складному швидкоплинному середовищі. На думку психологів, такою здатністю може бути особлива «життєва стійкість» або життєстійкість. Це поняття трактується як гнучкість, пружність, еластичність, стійкість до зовнішніх впливів.

У психології існує кілька підходів до дослідження життєстійкості. За А.І. Лактіоною та А.В. Махнач, термін «життєздатність», «життєстійкість» включає в себе два поняття: здатність чинити опір руйнуванню – життєстійкість (впоратися з важкими життєвими ситуаціями, захищати свою цілісність) і здатність будувати повноцінне життя у важких умовах – адаптивність (планувати своє життя, рухатися в певному напрямку протягом якогось часу). Таким чином, життєстійкість – є невід’ємною і стабільною якістю особистості, вона змінюється в залежності від виду стресу, його контексту та інших чинників, які можна визначити як фактори ризику і захисні фактори. Результати дослідження, проведені А.І. Лактіоною та А.В. Махнач на підлітковій вибірці, доводять, що якщо підліток добре взаємодіє зі своїм оточенням, то здатність до повноцінного існування та опір труднощам посилюються, але якщо ця взаємодія порушується, то життєздатність поступово втрачається, і в процесі адаптації відбувається збій [8].

З позиції іншого підходу життєстійкість розглядається як енергетичний потенціал людини (Б.Г. Ананьєв, Д.О. Леонтьєв, С. Мадді та ін.). Згідно цьому підходу, життєстійкість – психологічний аналог життєвого стрижня людини, який відображає міру подолання заданих ним обставин, самого себе, а також міру докладених зусиль у роботі над собою і над обставинами свого життя. Це інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості і формою прояву особистісного потенціалу є саме феномен самодетермінації особистості. Одна зі специфічних форм прояву життєстійкості (особистісного потенціалу) – є подолання особистістю несприятливих умов її розвитку. Л.В. Куліков виокремлює три аспекти психологічної стійкості: 1) стійкість, стабільність, 2) врівноваженість, відповідність та 3) опірність (резистентність). За Куліковим, стійкість проявляється в подоланні труднощів, як здатність зберігати віру в себе, бути впевненим у собі, своїх можливостях, як здатність до ефективної психічної саморегуляції. Отже, життєстійкість – це якість особистості, окремими аспектами якої є стійкість, врівноваженість, опірність. Вона дозволяє особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я і працездатність в різних випробуваннях [4].

За С. Мадді поняття життєстійкості – це диспозиція, яка включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Залучення визначається як переконаність у тому, що всі події, які відбуваються, дають особистості максимальний шанс знайти щось вартісне та цікаве для себе. Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності. Контроль – переконаність в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат, нехай навіть і тоді, коли успіх не гарантовано. Людина з сильно розвиненим компонентом контролю відчуває, що сама обирає свій шлях. Прийняття ризику – переконаність людини в тому, що все те, що з нею трапляється, сприяє її розвитку за рахунок знань, які вона отримує з досвіду (неважливо, позитивного або негативного). В основі прийняття ризику є ідея розвитку особистості через активне засвоєння знань з досвіду і подальше їх використання [5]. Компоненти життєстійкості розвиваються в дитинстві і частково в підлітковому віці, хоча їх можна розвивати і пізніше. Їх розвиток вирішальним чином залежить від відносин батьків із дитиною. С. Мадді було доведено, що позитивно на формування життєстійких переконань вплинули: відчуття призначення в

житті; виховання впевненості, підтримання високих стандартів. Негативно на розвиток життєстійкості в дитинстві впливають: стреси; матеріальні труднощі; розлучення батьків; недолік підтримки, підбадьорювання близькими; недолік залученості, відчуженість від значущих дорослих. Дослідження І. Солкової і П. Томанек довели, що особистості, які мають високі показники життєстійкості, мають більше відчуття компетентності, вищу когнітивну оцінку, розвиненіші стратегії подолання і відчувають менше стресів у повсякденному житті.

Особливе місце у сучасному суспільстві займає неповна сім'я. Причини неповних сімей – це розлучення, осиротіння, позашлюбна дитина, або структура неповна. Відомо, що позбавлені в дитинстві достатнього спілкування з батьком хлопчики або засвоювали жіночий тип поведінки, або створювали спотворене уявлення про чоловічу поведінку (яка антропологічно протилежна жіночій) і не сприймали усього того, що намагалися прищепити їм матері. Такі хлопчики виявляються менш зрілі і цілеспрямовані, не відчувають себе в достатній безпеці, менш ініціативні та врівноважені, у них важче розвивається здатність співчувати, керувати своєю поведінкою. Дівчатка, виховані без батьків, менш успішно формують уявлення про мужність, і як наслідок у них менше шансів правильно розуміти своїх чоловіків і синів. Любов батька до дочки дуже важлива для розвитку жіночої самосвідомості, впевненості в собі, формування свого образу жіночності [2].

Для досягнення поставленої мети нами було використано певний (зазначений вище) діагностичний інструментарій. За результатами емпіричного дослідження виокремлено психологічні чинники формування життєстійкості підлітків. А саме. «Тест життєстійкості С. Мадді» визначає рівень вираженості життєстійкості (як в цілому, так і її компонентів). Отримано результати. Щодо компонента «Залученість», то у підлітків з неповних сімей $X_{сер.} = 32,48$, $\sigma = 8,54$, у підлітків з повних сімей – $X_{сер.} = 35,18$, $\sigma = 8,35$. В обох групах цей показник є нижчим за норму ($X_{сер.} = 37,64$, $\sigma = 8,08$), а це, в свою чергу, доводить відсутність почуття задоволення від власної діяльності, що породжує відчуття відкинутості, та відчуття себе «поза» життям. Щодо компонента «Контроль»: у підлітків з неповних сімей показник становить $X_{сер.} = 27,78$, $\sigma = 8,74$, у підлітків з повних сімей – $X_{сер.} = 29,04$, $\sigma = 5,71$. Даний показник також є дещо нижчим норми ($X_{сер.} = 29,17$ а $\sigma = 8,43$). Це свідчить про наявність у досліджуваних відчуття власної беспорядності. Щодо

компонента «Прийняття ризику»: у підлітків з неповних сімей $X_{сер.} = 15,22$ а $\sigma = 4,98$; з повних сімей $X_{сер.} = 16,2$ а $\sigma = 4,23$. Перевищення отриманих показників норма ($X_{сер.} = 13,91$ а $\sigma = 4,39$) стверджує про переконаність досліджуваних у тому, що всі події життя сприяють особистісному розвитку за рахунок знань, які отримуються з досвіду (неважливо позитивного або негативного). Рівень вираженості шкали «Життєстійкості» у підлітків з неповних сімей $X_{сер.} = 75,2$, а $\sigma = 19,31$ тоді як у підлітків з повних сімей $X_{сер.} = 80,44$, а $\sigma = 15,09$. Отже, показник життєстійкості у підлітків з повних і неповних сімей менший норми ($X_{сер.} = 80,72$, $\sigma = 18,53$). Результати за даною методикою представлено на рис. 1.

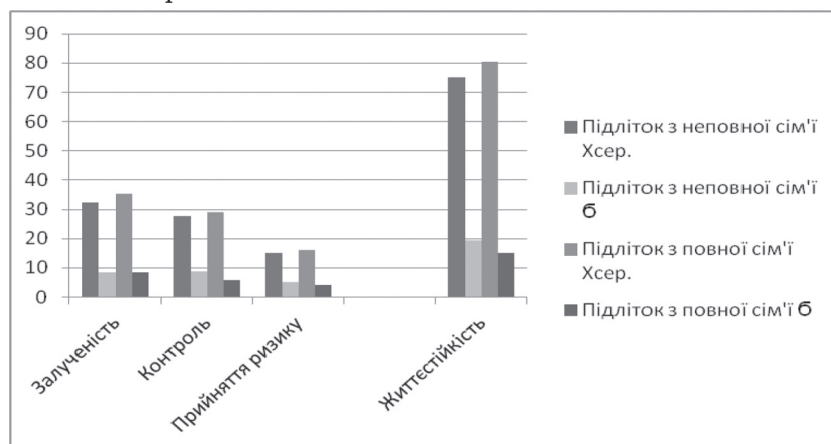

Рис. 1. Результати дослідження за методикою «Тест життєстійкості С. Мадді»

Аналізуючи результати дослідження за методикою «Діагностика «емоційного інтелекту» Н. Холла», слід зазначити наступне: шкала «емоційна обізнаність» більш виражена у підлітків з неповних сімей ($X_{сер.} = 7,94$, $\sigma = 6,02$), ніж у підлітків з повних ($X_{сер.} = 7,16$, $\sigma = 5,26$). Це свідчить про середній рівень емоційної обізнаності у підлітків з неповних сімей та низький у підлітків з повних. Також слід підкреслити, що виявлено ряд шкал, за якими спостерігається однаковий рівень (низький та середній) вияву досліджуваної ознаки, а саме: управління своїми емоціями», тобто емоційна відхідливість, емоційна неригідність ($X_{сер.} = 2,74$, $\sigma = 5,76$ – у підлітків з неповної сім’ї; $X_{сер.} = 3,52$, $\sigma = 6,90$ – у підлітків з повної сім’ї); розпізнавання емоцій

інших людей, тобто вміння впливати на емоційний стан інших людей (Хсер. = 6,72, $\sigma = 6,58$ – у підлітків з неповної сім’ї; Хсер. = 6,56, $\sigma = 6,29$ – у підлітків з повної сім’ї); самомотивація (Хсер. = 8,18, $\sigma = 6,42$ – у підлітків з неповної сім’ї; Хсер. = 9,6, $\sigma = 5,55$ – у підлітків з повної сім’ї); емпатія (Хсер. = 7,94, $\sigma = 5,23$ – у підлітків з неповної сім’ї; Хсер. = 7,98, $\sigma = 6,43$ – у підлітків з повної); інтегративний рівень емоційного інтелекту (Хсер. = 33,92, $\sigma = 23,49$ – у підлітків з неповної сім’ї; Хсер. = 34,6, $\sigma = 20,97$ – у підлітків з повної). Показники отримані за даною методикою представлено на рис. 2.

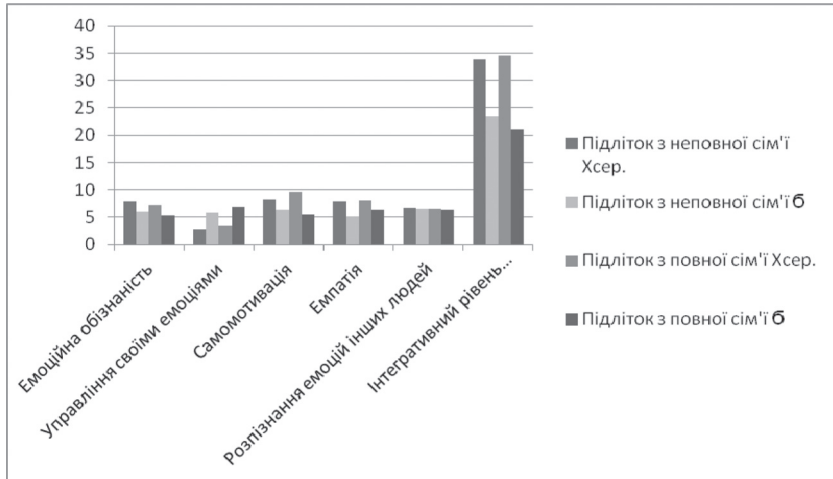

Рис. 2. Результати дослідження за методикою «Емоційного інтелекту» Н. Холла

За результатами методики «Дослідження рівня тривожності Дж. Тейлора» (рис.3) було виявлено, що для підлітків з повних та неповних сімей притаманний середній рівень тривожності з тенденцією до високого (Хсер. = 17,5, $\sigma = 8,16$ – у підлітків з неповної сім’ї; Хсер. = 16,26, $\sigma = 7,23$ – у підлітків з повної сім’ї).

Наступна методика, яка була використана у дослідженні – методика «Шкали внутрішнього та зовнішнього контролю» Дж. Роттера. Вона дала можливість дослідити найбільш виражений вид контролю у респондентів. За шкалою «Екстернальність» були отримані наступні показники: Хсер. = 9,64, $\sigma = 2,75$ – на вибірці підлітків з неповної сім’ї; Хсер. = 10,74, $\sigma = 2,97$ – на вибірці підлітків з повної сім’ї. Тоді як за шкалою «Інтернальність» отримано наступні показники: Хсер. = 13,36, $\sigma = 2,75$ – на

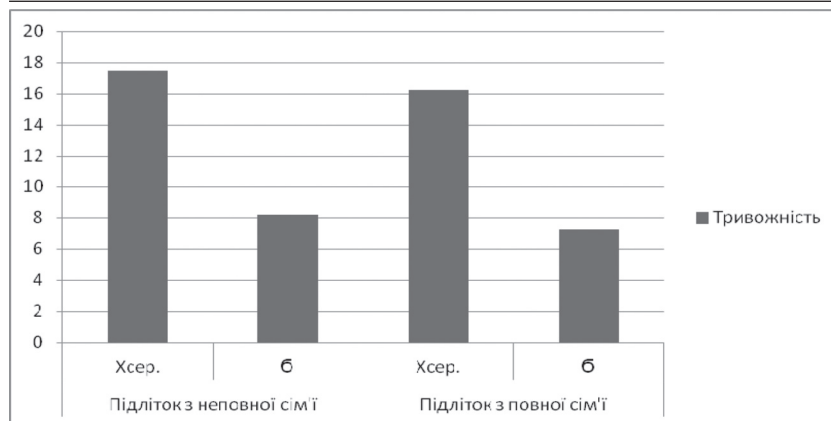

Рис. 3. Результати дослідження за методикою «Дослідження рівня тривожності Дж. Тейлора»

вибірці підлітків із неповної сім'ї; $X_{сер.} = 19,31$, $\sigma = 2,97$ – підлітків з повної сім'ї. Узагальнюючи, відмітимо, що для обох груп підлітків найбільш вираженим є інтернальний локус-контроль (у підлітків з повних сімей він вищий). Результати дослідження за даною шкалою свідчать про те, що частіше всього підлітки переконані у не випадковості їхнього успіху або невдач, вони вважають, що результат їх роботи залежить від компетентності, цілеспрямованості, рівня здібностей. Внаслідок більшої когнітивної активності інтернали мають більш широкі часові перспективи, охоплюють безліч подій як майбутнього, так і минулого. При цьому, їх поведінка спрямована на послідовне досягнення успіху шляхом розвитку навичок і більш глибокої обробки інформації, постановки постійно зростаючих за своєю складністю завдань. Потреба в досягненні, таким чином, має тенденцію до підвищення, пов'язану зі збільшенням значень особистісної та реактивної тривожності, що є передумовою для можливого збільшення фрустрованості і зменшення стресостійкості у випадках серйозних невдач. Проте, слід зазначити, що інтернали справляють враження досить упевнених у собі людей, тому і в житті вони частіше займають більш вище суспільне становище, ніж екстернали. Результати, отримані за даною методикою, зображені на рис. 4.

Наступна методика, що використовувалася на обох групах – тест-опитувальник механізмів психологічного захисту «Індекс життєвого стилю» (Р. Плутчик, Г. Келлерман, Х.Р. Конте) дала

можливість порівняти механізми захисту, які переважають у кожної з груп.

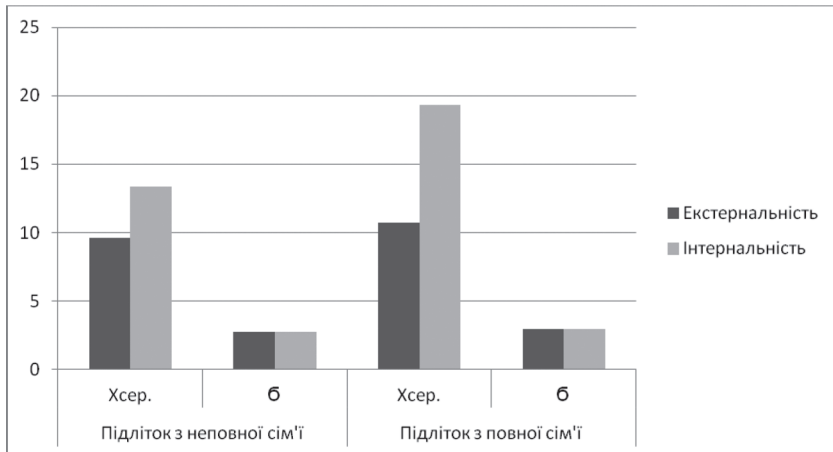

Рис. 4. Результати дослідження за методикою «Шкали внутрішнього та зовнішнього контролю» Дж. Роттера

У підлітків із неповних сімей найбільш виражені такі шкали механізмів захисту як: «заперечення» $X_{сер.} = 62,74$, $\sigma = 20,27$; «проекція» $X_{сер.} = 70,3$, $\sigma = 17,85$; «компенсація» $X_{сер.} = 54$, $\sigma = 17,02$; «заміщення» $X_{сер.} = 52,02$, $\sigma = 18,22$; «інтелектуалізація» $X_{сер.} = 64,72$, $\sigma = 16,03$; «реактивні утворення» $X_{сер.} = 55,2$, $\sigma = 23,58$; загальний напрям захисту $X_{сер.} = 55,72$, $\sigma = 7,85$. Тоді як у підлітків з повних сімей найбільш вираженими шкалами механізмів захисту є: «заперечення» $X_{сер.} = 68,08$, $\sigma = 20,45$; «компенсація» $X_{сер.} = 52,6$, $\sigma = 20,68$; «проекція» $X_{сер.} = 62,76$, $\sigma = 21,53$; «інтелектуалізація» $X_{сер.} = 54,94$, $\sigma = 18,26$; «реактивні утворення» $X_{сер.} = 65,6$, $\sigma = 21,11$; загальний напрям захисту $X_{сер.} = 54,62$, $\sigma = 10,31$. Всі показники даної методики зображено на рис. 5.

Висновки. Теоретичний аналіз вітчизняної літератури з означеної проблеми доводить неоднозначність визначення самого поняття «життєстійкість». Життєстійкість вважається основним функціональним компонентом життєздатності, що зберігає стабільність системи особистості, системоутворюючим фактором, що задає параметри основних компонентів життєздатності. Життєстійкість має три аспекти психологічної стійкості: стійкість, стабільність; врівноваженість, відповідність; опірність (резистентність). Отже, життєстійкість – це диспози-

ція, що включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Виразність цих компонентів і життєстійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значущих. Поняття життєздатності поєднує у собі два поняття: здатність чинити опір руйнуванню – життєстійкість і здатність будувати повноцінне життя у важких умовах – адаптивність. Звідси впливає, що життєстійкість впливає на ресурси опанування через підвищення самоефективності.

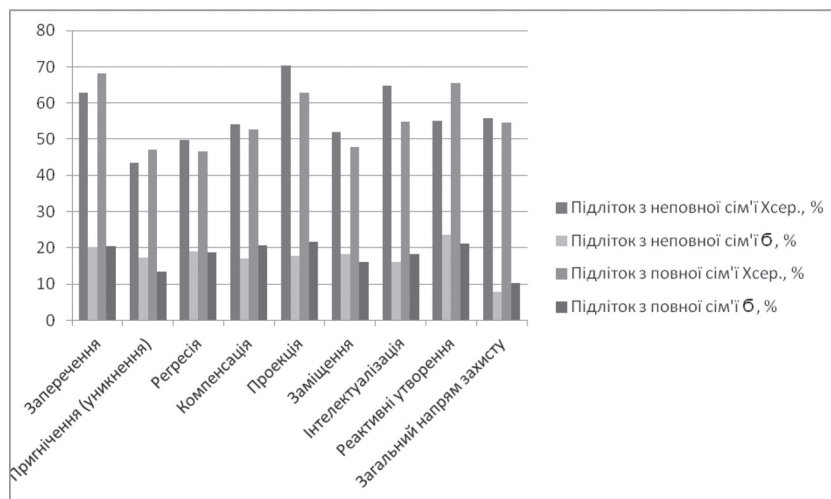

Рис. 5. Результати дослідження за тестом-опитувальником механізми психологічного захисту «Індекс життєвого стилю» (Р. Плутчик, Г. Келлерман, Х.Р. Конте)

Сім'я є важливим чинником формування життєстійкості у підлітків. Підлітки, які виховуються в неповних сім'ях, є менш пристосованими до життя. Такі діти виявляються менш зрілі та цілеспрямовані, менш ініціативні та врівноважені, у них важче розвивається здатність співчувати, керувати своєю поведінкою, а в майбутньому їм набагато важче виконувати батьківські обов'язки. Тому для підлітків дуже важливий емоційний зв'язок з обома батьками.

За отриманими результатами емпіричного дослідження можна стверджувати, що показники: «Життєстійкість» та «Контроль» у підлітків з повних сімей вищий, ніж у підлітків з

неповних; «Емоційна обізнаність» більш виражена у підлітків з неповних сімей, ніж у підлітків з повних.

Виявлено, що підліткам як з повних, так і з неповних сімей притаманні: середній рівень вияву показників за шкалою «Тривожності» з тенденцією до високого; домінування шкали «Інтернальність» (проте, показники у підлітків з повної сім'ї вищі, ніж у підлітків з неповної).

Щодо механізмів захисту, то можна стверджувати, що для підлітків з неповних сімей найбільш виражені такі шкали: «Проекція»; «Інтелектуалізація»; «Заперечення». Тоді як для підлітків з повних сімей найбільш вираженими є шкали: «Заперечення»; «Проекція».

При проведенні дослідження не було встановлено суттєвих відмінностей життєстійкості підлітків із повних чи неповних сімей, виявлено лише незначні відмінності. Відсутність суттєвих відмінностей може бути спричинена тим, що діти з неповних сімей спілкуються та підтримують стосунки з обома батьками. А також, це може бути спричинено тим, що суспільство постійно розвивається і підлітки з неповних сімей змушені постійно пристосовуватися до мінливих соціальних умов, у той час як підліткам з повних сімей у цьому допомагають батьки.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания / Б. Г. Ананьев – М. : Институт практической психологии, Воронеж : МОДЭК, 1996. – 224 с.
2. Андреева Т. В. Психология семьи : Учеб. пособие / Т. В. Андреева – СПб. : Речь, 2010. – 348 с.
3. Данилова Е. Е. Жизненная стойкость и психическое здоровье / Е. Е. Данилова // Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Академия, 1994. – С. 113–126.
4. Куликов Л. В. Психогигиена личности : Основные понятия и проблемы / Л. В. Куликов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2004. – 464 с.
5. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
6. Лактионова А. И. Влияние личностных и средовых характеристик на жизнеспособность и социальную адаптацию старшекласников / А. И. Лактионова, А. В. Махнач // Вторая Всероссийская науч.-практ. конф. по психологии разви-

- тия «Другое детство». Тезисы, 25–27 ноября. – М., 2009. – С. 216–218.
7. Гоблик В.В. Модернизация подготовки инженеров и менеджеров инновационного производства / В.В. Гоблик // Вестник Московского городского педагогического университета. – Москва, 2012. – №4 (22). – С. 32.
 8. Павленко В. Н. «Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии» / В. Н. Павленко // Журн. «Вопр. психологии». – 2000. – №1. – С. 135–141.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Anan'ev B. G. Psihologija i problemy chelovekoznanija / B. G. Anan'ev – М. : Institut prakticheskoj psihologii, Voronezh : MODJeK, 1996. – 224 s.
2. Andreeva T. V. Psihologija semi : Ucheb. posobie / T. V. Andreeva – SPb. : Rech', 2010. – 348 s.
3. Danilova E. E. Zhiznennaja stojkost' i psihicheskoe zdorov'e / E. E. Danilova // Psihicheskoe zdorov'e detej i podrostkov v kontekste psihologicheskogoj sluzhby / pod red. I. V. Dubrovinoj. – М. : Akademija, 1994. – S. 113–126.
4. Kulikov L. V. Psihogigijena lichnosti : Osnovnye ponjatija i problemy / L. V. Kulikov. – SPb. : Izd-vo SPbGU, 2004. – 464 s.
5. Leont'ev D. A. Test zhiznestojkosti / D. A. Leont'ev, E. I. Ras-skazova. – М. : Smysl, 2006. – 63 s.
6. Laktionova A. I. Vlijanielichnostnyh i sredovyh charakteristik na zhiznesposobnost' i social'nuju adaptaciju starsheklassnikov / A. I. Laktionova, A. V. Mahnach // Vtoraja Vserossijskaja nauch.-prakt. konf. po psihologii razvitija «Drugoe detstvo». Tezisy, 25–27 nojabrja. – М., 2009. – S. 216–218.
7. Goblik V. V. Modernizatsia podgotovki inzhenerov i menedzhеров innovatsionnogo proizvodstva / V. V. Goblik // Vestnik Moskovskogo gorodskogo pedagogicheskogo universiteta. – Москва, 2012. – №4 (22). – S. 32.
8. Pavlenko V. N. «Predstavlenija o sootnoshenii social'noj i lichnostnoj identichnosti v sovremennoj zapadnoj psihologii» / V. N. Pavlenko // Zhurn. «Vopr. psihologii». – 2000. – №1. – S. 135–141.

T.D. Scherban, A.V. Ternovai. Psychological features of formation of teenagers' vitality from single-parent families. The problem of forming vitality of teenagers has been concerned in the article. The results of

research that studied the influence of parents on formation of resilience in teenagers have been systematized and generalized. The terms «resilience» and «vitality» has been analyzed and underlined, their relationship have been revealed. The family is an important factor in the formation of resilience in teenagers. Teens who are brought up in single-parent families are less adapted to life, they are less mature and purposeful, proactive and less balanced, the ability to empathize is more hardly developed, more difficult to manage their behavior and in future it is much more difficult to perform parental duties.

According to obtained empirical results it can be argued that the rate of «Resilience» and «Control» of teenagers from complete families is higher than in teenagers from incomplete families; «Emotional Awareness» is more pronounced in teenagers from single-parent families than from complete ones. For teenagers from both complete and incomplete families are typical: average level of expression according to the scale of «anxiety» with a tendency to high; dominance of scale «Internal» has been determined. As to protection mechanisms for teenagers from single-parent families the most pronounced are scales «Projection»; «Intellectualization»; «Negation». Whereas for teenagers from complete families – «Negation»; «Projection». The study has not revealed the significant differences of resilience of teenagers from complete or incomplete families. The lack of significant differences can be caused that children from single-parent families communicate and maintain relation with both parents. Also, the fact that most teenagers have to actively adapt to social changing conditions regardless of educated families.

Key words: resilience, viability, components of resilience, involvement, control, risk taking, adolescence, single-parent family.

Received January 09, 2016

Revised January 22, 2016

Accepted February 23, 2016